

У той же час на практиці нотаріуси намагаються зобов'язати обдаровуваного застереженням, що „обдарований із вдячністю приймає дарунок”, що є неправильним із правової точки та традиційної конструкції зазначеного договору, а з іншого є морально виправданим і немає перепон для переведення із моральної категорії в правову. У той же час „вдячність” як правова категорія не досить чітка і потребує на перших порах тлумачення, а в подальшому наповненні правовим змістом. Вона інколи має свої прояви як незначні надання у формі дару, що підкреслюють особливе ставлення відчувача до набувача (обдарованого).

Зазвичай обдарований набуває права власника стосовно прийнятого майна. Проте при даруванні майна фізичними особами юридичним особам, зокрема державним, кооперативним або іншим громадським організаціям, може бути встановлено обов'язок використання дарунка для певної суспільно корисної мети (бібліотеки – для наукових досліджень, колекції картин – для публічного показу в музеї чи влаштування картинної галереї, спортивного облаштування та форми – для підготовки спортсменів тощо). Умова про певне цільове використання дару можлива й для обдарованої фізичної особи.

Останнім часом загострилась проблема культурного надбання, яке було передане власниками державі. Зокрема, спадкоємці заявляють вимоги про повернення їм спадку. З одного боку, відсутність договору про дарування – означає сумнівну легітимність набуття прав. З другого, ніхто не відміняв строки позовної давності, не доведене неправомірне заволодіння цими об'єктами прав.

Зазначені договір вкладаються в конструкцію договорів про приєднання як за способом укладення (пристати на пропозицію), так і за можливістю формувати їх умови. Набувач не може висувати зустрічну оферту щодо предмета та інших умов, якщо інше не встановлене законом. Він або приєднується до умов або не погоджується з ними, і договір не відбувається.

Таким чином, договори на безоплатне надання мають ряд особливостей, які слугують підставами для виділення їх в окремий тип.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про благодійництво та благодійні організації: Закон України від 16 вересня 1997 р. // Урядовий кур'єр. Інф. додаток "Орієнтир". – 1997. – № 1.
2. Покровский И.А. История римского права / И.А. Покровский. – СПб.: Издание Юридического книжного склада "Право", 1913. – 571 с.
3. Победоносцев К. Курс гражданского права. – В 3-х т. / К. Победоносцев – СПб., 1896. – Т. 3. 1986. – 620 с.
4. Божков В.В. Реклама та стимулювання збуту: навчальний посібник / В.В. Божков. – К.: Кондор, 2009. – 334 с.

УДК 347.921: 347.68 (477)

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ СПРАВ ПРО ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ

Болокан І.В., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

У статті аналізуються особливості та недоліки в законодавчому врегулюванні судової процедури розгляду в порядку окремого провадження справ про визнання спадщини відумерлою та пропонуються шляхи їх усунення.

Ключові слова: спадщина, відумерла спадщина, місце відкриття спадщини, територіальна громада, окреме провадження.

Болокан И.В. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ РАССМОТРЕНИЯ СУДАМИ ДЕЛ О ПРИЗНАНИИ НАСЛЕДСТВА ВЫМОРОЧНЫМ / Запорожский национальный университет, Украина

В статье анализируются особенности и недостатки законодательного регулирования судебной процедуры рассмотрения в порядке отдельного производства дел о признании наследства выморочным и предлагаются пути их разрешения.

Ключевые слова: наследство, выморочное имущество, место открытия наследства, территориальная община, отдельное производство.

Bolokan I.V. LEGAL REGULATION OF JUDICIAL PROCEEDINGS CONCERNING OF TRIALS WITHIN THE SEPARATE PROCEEDINGS OF CASES CONCERNING THE PASSING OF INHERITANCE (IN CASE THE ARE NO HEIRS) TO THE STATE / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article is dedicated to the analysis of the failings and blanks in the legislative settlement of judicial procedure of trials within the separate proceedings of cases concerning the passing of inheritance (in case the are no heirs) to the state. Besides the ways of salvation of such problems are offered in the article.

Key words: inheritance, property, place of opening the inheritance, territorial communities, a separate proceeding.

Питанням розгляду справ про визнання спадщини відумерлою присвячена Глава 9 Розділу IV Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) (статті 274-278). Не заперечуючи важливість законодавчого закріплення порядку судового розгляду справ цієї категорії, зазначимо на певні недоліки в їх законодавчому врегулюванні та необхідність деяких уточнень та роз'яснень відповідних норм. Актуальність розгляду цього питання пояснюється також тим, що сьогодні бракує наукових праць, присвячених дослідженню цієї теми, а його аналіз вичерпується, здебільшого, науково-практичними коментарями ЦПК, зокрема коментарями таких науковців, як С.Я. Фурса, С.С. Бичкова, Є.О. Харитонов, О.М. Калітенко, Я.П. Зейкан, В.М. Кравчук, О.І. Угриновська та деяких інших. До того ж розгляд справ цієї категорії тісно пов'язаний з відповідними нормами матеріального права, зокрема нормами Цивільного кодексу України (далі – ЦК) про визнання спадщини відумерлою, які також є недосконалими і викликають певні зауваження, на які звертається увага в даній статті. Спірними, на наш погляд, є і деякі роз'яснення Верховного суду щодо розгляду справ цієї категорії.

Метою цієї статті є аналіз особливостей та недоліків у законодавчому врегулюванні судового розгляду в порядку окремого провадження справ про визнання спадщини відумерлою та формування пропозицій щодо їх усунення.

Аналізуючи законодавчі положення судової процедури розгляду даної категорії справ, необхідно зазначити доволі широкий зміст ст.274 ЦПК, яка має назву "Підсудність", проте окрім останньої вміщує визначення осіб, які можуть бути заявниками за даною категорією справ, та відсилкову до ЦК норму в частині встановлення підстав для визнання спадщини відумерлою. Визнання спадщини відумерлою може здійснюватись лише в судовому порядку. Метою цієї процедури є перехід спадщини у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини. Умови визнання спадщини відумерлою встановлює ч.1 ст.1277 ЦК, першою з яких є:

- або відсутність спадкоємців як за законом, так і за заповітом;
- або усунення існуючих спадкоємців від права спадкування;
- або неприйняття ними спадщини;
- або відмова від її прийняття спадкоємцями.

Тут необхідно зазначити, що вказана стаття встановлює лише випадки визнання відумерлою всієї спадщини, але з аналізу ч.3 ст.1274 ЦК можливими є випадки відмови спадкоємцями від прийняття тієї частки спадщини, від якої, у свою чергу, відмовився один із спадкоємців на користь іншого, коли підпризначення не існувало. Виходячи з аналізу цієї норми, у науковій літературі існує думка про можливість визнання такої частки відумерлою, оскільки ЦК не встановлено якихось інших варіантів успадкування такої частки [1, 750]. Проте ми підтримуємо точку зору Верховного суду, висловлену в Постанові від 30.05.2008 р. № 7 "Про судову практику у справах про спадкування", про те, що в разі неприйняття спадщини чи відмови від неї одним із спадкоємців за заповітом застосовується норма ч.1 ст.1275 ЦК, відповідно до якої частка в спадщині, яку він мав право прийняти, переходить до інших спадкоємців за заповітом і розподіляється між ними нарівну [2].

Другою умовою для визнання спадщини відумерлою є сплив одного року з часу відкриття спадщини. Заява про визнання спадщини відумерлою не може бути подана до суду раніше вказаного строку. Закріплення цієї норми має на меті уникнення ускладнень у спадковому процесі, зокрема розшуку спадкоємців, перехід права на спадкування, розгляд спадкових справ судом. Вказаний однорічний строк є мінімальним для подання відповідної заяви, адже навіть для з'ясування питання, чи буде прийнята спадщина за заповітом або за законом, ЦК встановлено шестимісячний термін. До того ж необхідним є з'ясування і питання наявності претензій з боку кредиторів, співвласників. Максимальний строк для визнання спадщини відумерлою не встановлено, що, на нашу думку, є недоліком. Можливим було б встановлення досить великого строку для вирішення цього питання, наприклад, 10 років, що дозволило б певним чином упорядкувати зазначені відносини та врахувати можливість виникнення будь-яких причин несвоєчасного подання такої заяви.

Для початку судового процесу з метою визнання спадщини відумерлою заявник, яким може бути лише відповідний орган місцевого самоврядування, повинен звернутись з відповідною заявою в суд за місцем відкриття спадщини (ЦПК встановлює виключну підсудність цієї категорії справ). Цей орган є вигодонабувачем. Необхідно підкреслити, що виходячи з аналізу відповідних норм ЦК та ЦПК, подання такої заяви є правом, а не обов'язком цього органу. Але враховуючи основну мету діяльності органу місцевого самоврядування – дотримання інтересів всієї громади, створення найкращих умов для її існування – необхідним, на нашу думку, є закріплення імперативної норми щодо обов'язку органу місцевого самоврядування звернутись з такою заявою. Це дозволило б ефективніше захистити права територіальної громади. Адже подання заяви про визнання спадщини відумерлою безсумнівно відповідає інтересам територіальної громади. Навіть у тому випадку, коли мова йде про предмети домашнього вжитку, які не мають особливої матеріальної цінності, завжди можна знайти в громаді таких її членів, яким ці предмети стануть у нагоді.

Найбільші дискусії науковці пов'язані з аналізом змісту поняття "місце відкриття спадщини". Проблеми можуть виникати при вирішенні питання щодо того, в який суд необхідно звертатись з такою заявою. Зокрема дискусії викликають питання щодо положень ст.29 ЦК, де визначено критерій місця проживання для характеристики поняття "останнє місце проживання спадкодавця". Якщо з визначенням постійного місця проживання фізичної особи проблем майже не виникає, то стосовно визначення переважного та тимчасового місць перебування вони постають. У місцях тимчасового останнього місця проживання, якими є готель або гуртожиток, як правило, не знаходяться дійсно коштовні речі, тому доцільність відкриття спадщини за тимчасовим їх місцем розташування викликає сумнів.

При визначенні місця відкриття спадщини деяких категорій осіб можуть застосовуватись положення п.187 Інструкції "Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України", затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2004 р. №20/5, згідно з яким після смерті військовослужбовців строкової служби, а також осіб, які навчалися в навчальних закладах, що знаходяться поза постійним місцем їх проживання, місцем відкриття спадщини визнається те місце, де вони постійно проживали до призову на строкову військову службу або до вступу до відповідного навчального закладу.

Як вірно зазначається в літературі [3, 574], певні труднощі викликає з'ясування місця проживання особи, яка відбуває покарання в місцях позбавлення волі. У цьому випадку постає питання щодо розгляду місця позбавлення волі як постійного або як тимчасового місця проживання (перебування). Існують дві протилежні думки щодо цієї проблеми. Прибічники першої з них вважають, що воно не є місцем постійного проживання [4, 993], оскільки після відбування покарання засуджений, як правило, повертається в рідну домівку. Прибічники іншої точки зору заперечують їм, зауважуючи на наявності у кримінальному законодавстві України такого виду покарання, як довічне позбавлення волі і збільшення кількості засуджених до такого виду покарання. Для таких осіб визнання місця позбавлення волі (населеного пункту, де розташована кримінально-виконавча установа, у якій особа відбуває покарання), місцем їх постійного проживання було б логічним [5, 574]. Суперечок, на нашу думку, можна уникнути, якщо враховувати вид покарання, до якого засуджена винна особа.

Положення про те, що місце проживання спадкодавця невідоме, необхідно розуміти як неможливість встановити однозначно, у якому місці спадкодавець останнім часом мешкав.

Оскільки місце відкриття спадщини не завжди можна точно встановити, нотаріус при прийнятті заяви має визначити юридичні обставини, за якими спадкоємцями вказане конкретне місце відкриття спадщини. Так, наприклад, може виникнути ситуація, коли спадкодавець мав у своїй власності декілька об'єктів нерухомості, зокрема квартир, в яких він періодично перебував. У такому випадку спадщину доцільно було б відкривати за місцем розташування квартири більшої вартості. Натомість в Постанові Пленуму Верховного суду України від 30.05.2008 р. № 7 роз'яснюється, що якщо спадкодавець мав кілька місць проживання, місцем відкриття спадщини вважається останнє місце реєстрації спадкодавця. Таким чином, в основі законодавчого визначення місця відкриття спадщини є поняття "місце проживання спадкодавця", тому в разі належності спадкодавцю об'єктів набагато більшої вартості, ніж його квартира або інше житло, спадщина має відкриватись за критерієм проживання спадкодавця. Більш доцільним критерієм для визначення місця відкриття спадщини видається критерій місцезнаходження нерухомого майна, яке можна встановити через органи, які здійснюють реєстрацію прав на нерухоме майно.

По-різному може тлумачитись і поняття "основна частина нерухомого майна". Основним критерієм повинна виступати вартісна оцінка, оскільки розмір нерухомості та її вартісна оцінка не завжди є рівнозначними. У разі спірності оціночної вартості декількох об'єктів нерухомості, спадкоємці мають право відкривати спадщину за місцезнаходженням одного з них. У разі виникнення спору між спадкоємцями спір може бути вирішено в судовому порядку.

Порядок відкриття спадщини як самостійної нотаріальної дії законодавчо не визначений, тому можна погодитись з думкою тих авторів, які вважають, що заява про відкриття спадщини має подаватись заінтересованими особами в письмовій і довільній формі і обов'язковим додатком до заяви про відкриття спадщини для спадкоємців та відказоодержувачів є оригінал свідоцтва про смерть спадкодавця або рішення суду про оголошення спадкодавця померлим або встановлення факту його смерті, які набрали законної сили [6, 754]. Можливим є і відкриття спадщини за заявою державних установ та кредиторів з метою охорони і захисту інтересів спадкодавця та кредиторів.

Нотаріус може не прийняти заяву, якщо вона подається не за місцем відкриття спадщини, або в разі наявності в нього відомостей про відкриття спадщини в іншому районі. Відсутність відповідних відомостей може свідчити про можливість визнання спадщини відумерлою.

Вимоги до змісту заяви про визнання спадщини відумерлою встановлює ст.275 ЦК. Відповідна заява подається до суду в письмовій формі і на неї поширюються правила, передбачені статтями 119-121 ЦПК.

Підстави для відмови в прийнятті заяви встановлює ст.276 ЦПК. Дана норма визначає лише одну умову, за наявності якої суд повинен відмовити в прийнятті заяви про визнання спадщини відумерлою, – передчасність подання такої заяви. Введення цієї норми має на меті захист інтересів спадкоємців, є додатковою гарантією прав спадкоємців на набуття права на отримання спадщини після закінчення строку для її прийняття. ЦК встановлює шестимісячний строк для прийняття спадщини. Відповідно до статей 1270, 1273 ЦК спадкоємцям надається право прийняти спадщину або відмовитись від її прийняття протягом шести місяців з часу відкриття спадщини (з дня смерті спадкодавця або оголошення його померлим). До того ж ч.3 ст.1272 ЦК України встановлює положення, згідно з яким суд, за наявності поважних причин у спадкоємця (хвороба, відсутність відомостей про смерть спадкодавця і т.п.), через які він не зміг своєчасно подати заяву про прийняття спадщини в нотаріальну контору, може визначити спадкоємцю додатковий строк для подання заяви про прийняття спадщини.

Окрім зазначеної в ст.276 ЦПК, можуть бути й інші підстави для відмови в прийнятті відповідної заяви. Зокрема, наявність відомостей про перебування майна у володінні і користуванні спадкоємців, які формально не прийняли спадщини. Про те, що таким особам буде надано захист, свідчить зміст ст.1280 ЦК, згідно з якою, якщо майно, на яке претендує спадкоємець, що пропустив строк для прийняття спадщини, перейшло як відумерле до територіальної громади і зберіглося, спадкоємець має право вимагати його передання в натурі. Отже, навіть після визнання спадщини відумерлою вона може бути передана тим спадкоємцям, які пропустили строк для її прийняття.

У кожній конкретній справі можуть бути й інші підстави для неприйняття заяви, наприклад, відсутність будь-яких відомостей про розшук спадкоємців нотаріусом та їх повідомлення про

відкриття спадщини. Такий обов'язок нотаріуса закріплений у ст.63 Закону України "Про нотаріат", згідно з якою нотаріус, який одержав від спадкоємців повідомлення про відкриття спадщини, зобов'язаний повідомити про це тих спадкоємців, місце проживання або роботи яких йому відоме. Нотаріус може також зробити виклик спадкоємців шляхом публічного оголошення або повідомлення про це в пресі.

Особливості судового розгляду справ даної категорії встановлює ст.277 ЦПК. Обов'язковою в розгляді справи про визнання спадщини відумерлою є участь заявника та всіх заінтересованих осіб. Розгляд справи здійснюється суддею одноособово. Що стосується складу заінтересованих осіб, то вони визначаються судом. У цьому питанні спостерігається певні розбіжності між думкою науковців та позицією Верховного суду України, які полягають у такому.

Особою, якій відомі всі необхідні відомості про зазначені обставини, є нотаріус, тому саме він повинен надати всі необхідні відомості органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. З точки зору покладення на нотаріусів обов'язків з охорони спадкового майна, ведення спадкових справ, вони є заінтересованими особами в справах про визнання спадщини відумерлою. Така заінтересованість полягає в тому, щоб спадщина не залишалась відкритою тривалий строк. Навіть після вжиття всіх необхідних заходів до охорони спадщини, нотаріуси залишаються відповідальними за її збереження перед спадкоємцями. Тому під час підготовки справи до розгляду суддя повинен повідомити нотаріальні органи за місцем відкриття спадщини про необхідність вжиття заходів щодо охорони спадщини в порядку ст.1283 ЦК до набрання законної сили рішенням суду. Проте згідно з роз'ясненням, наданим у Постанові Пленуму Верховного суду від 30.05.2008 р. №7, у справах про спадкування нотаріуси не є заінтересованими особами і не повинні залучатись до участі в справі.

До заінтересованих осіб за цією категорією справ необхідно віднести виконавця заповіту, відказоодержувачів, сервітуаріїв, кредиторів та боржників спадкодавця, співвласників майна спадкодавця та осіб, у яких зберігаються речі спадкодавця, або які претендують на речі, що знаходились у спадкодавця на праві користування, володіння або оренди. Суддя зобов'язаний повідомити зазначених осіб про час і місце судового засідання. Такі особи, як нотаріус, який вчиняв нотаріальні дії за місцем відкриття спадщини, виконавець заповіту (ст.1284 ЦК), управитель спадщиною (ст.1285 ЦК), можуть бути залучені судом як свідки [7, 702].

Під час розгляду справи суд має встановити час і місце відкриття спадщини, відсутність спадкоємців за законом та за заповітом, відсутність договору довічного утримання і спадкового договору, за якими майно спадкодавця переходить до контрагента-набувача після смерті спадкодавця-відчужувача, а також зміст цих договорів, належність спадкодавцю конкретного спадкового майна (опис майна, проведений нотаріусом, свідчить лише про перебування в помешканні спадкодавця певних речей, право власності на які може належати іншим особам). Під час розгляду справи про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади суд роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, вживає заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи і може за власною ініціативою або за клопотанням цих осіб витребувати необхідні докази.

У ході розгляду справи про визнання спадщини відумерлою може виникнути питання про правомірність претензій кредиторів на спадкове майно. Але оскільки в даному випадку наявним є спір про право, такі вимоги повинні розглядатись у порядку позовного провадження. Згідно з ч.4 ст.1277 ЦПК територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені відповідно до ст.1231 ЦК. У разі, коли борги спадкодавця перевищують розмір спадщини, визнання останньої відумерлою є недоцільним.

Рішення про визнання спадщини відумерлою та про передачу її територіальній громаді повинно відповідати загальним вимогам до рішення суду. Обставини, за наявності яких суд ухвалює рішення про визнання спадщини відумерлою та її передачу територіальній громаді, мають бути підтверджені доказами і складати мотивувальну частину рішення.

Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцем відкриття спадщини. Законом передбачено лише обов'язок територіальної громади, яка стала власником відумерлого майна, щодо задоволення вимог кредиторів, хоча видається правильним й задоволення вимог відказоодержувачів та виконання інших не особистих обов'язків спадкодавця.

Підставою виникнення права територіальної громади на спадщину є рішення суду, тому в даному випадку свідоцтво про право на спадщину нотаріусом не видається, а відповідні зміни до реєстру прав власників вносяться саме на підставі рішення суду.

Отже, при розгляді в порядку окремого провадження справ про визнання спадщини відумерлою судді повинні враховувати такі законодавчо закріплені особливості цієї категорії справ:

- виключна підсудність;
- чітко визначені заявники;
- додержання умов, визначених ЦК України, для визнання спадщини відумерлою, у тому числі й закінчення одного року з часу відкриття спадщини;
- додержання вимог до змісту заяви (наявність обов'язкових відомостей, які повинні бути в заяві);
- відсутність підстав для відмови в прийнятті заяви (не лише зазначених у ст.276 ЦПК, а й інших, що впливають з аналізу норм ЦК та ЦПК України);
- одноособовий розгляд справи;
- визначення складу заінтересованих осіб (з урахуванням положень ЦПК та роз'яснень Верховного суду) та повідомлення їх про час і місце судового засідання;
- повне й об'єктивне встановлення обставин, зазначених у ЦПК, для правильного вирішення справ цієї категорії;
- дотримання вимог щодо змісту рішення суду.

Недоліками в законодавчому врегулюванні питань, пов'язаних з розглядом справ цієї категорії, є неповна відповідність змісту частин 1 та 3 ст.1277 ЦК, необхідність закріплення обов'язку (а не права) відповідного органу місцевого самоврядування щодо звернення з заявою про визнання спадщини відумерлою в суд за місцем відкриття спадщини, спірність формулювання критерію для визначення місця відкриття спадщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар у 2 т. / [За заг. ред. С.Я. Фурси]. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2006. – 912 с. – (Серія "Процесуальні науки"). – Т. 1.
2. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова від 30.05.2008 р. № 7 / Верховний суд України // Вісник Верховного суду України від 00.06.2008 р. – 2008 р. – № 6. – стор. 17.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, В.І. Бірюков та ін.]; За заг. ред. С.С. Бичкової. – К.: Атіка, 2008. – 840 с.
4. Цивільний кодекс України: Коментар / [За заг. ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко]. – Одеса: Юридична література, 2004. – 1112 с.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, В.І. Бірюков та ін.]; За заг. ред. С.С. Бичкової. – К.: Атіка, 2008. – 840 с.
6. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар у 2 т. / [За заг. ред. С.Я. Фурси]. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2006. – 912 с. – (Серія "Процесуальні науки"). – Т. 1.
7. Кравчук В.М. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / В.М. Кравчук, О.І. Угриновська. – К.: Істина, 2006. – 944 с.